

In memoriam: Arne Naess

Jan van Boeckel

Op 12 januari overleed de Noorse filosoof Arne Naess, op 96-jarige leeftijd. Zijn (staats)begrafenis, die live door de Noorse televisie werd uitgezonden, werd onder andere bijgewoond door premier Jens Stoltenberg en de Noorse kroonprins. Binnen de natuur- en milieubeweging is Naess vooral bekend geworden als grondlegger van de filosofie van de deep ecology, de diepe ecologie. Zijn filosofische actieradius reikte echter veel verder dan de milieufilosofie. Al op 27-jarige leeftijd werd hij tot hoogleraar filosofie benoemd aan de universiteit van Oslo. Naess heeft zich onder meer diepgaand beziggehouden met uiteenlopende onderwerpen als de betekenis van democratie, de argumentatieleer, het scepticisme, geweldloze conflictoplossing en, later in zijn leven, de rol van emoties in het ontwikkelen van een levensfilosofie. Meer dan dertig jaar lang doceerde hij filosofie aan de Universiteit van Oslo. In 2005 verschenen bij uitgeverij Springer in Dordrecht *The Selected Works of Arne Naess*, een serie van tien ingebonden delen die bij elkaar drie decimeter beslaan. Dit artikel gaat vooral in op de betekenis van Arne Naess voor de milieubeweging en milieufilosofie.

David Rothenberg, een Amerikaans filosoof die in 1989 Naess' standaardwerk *Ecology, Community and Lifestyle*¹ vanuit het Noors naar het Engels heeft vertaald, beweert zelfs dat Al Gore bij het schrijven van zijn boek *Earth in the Balance*, direct geïnspireerd was door de diepe ecologie van Naess, en met name door de gedachte dat als we de mondiale milieuproblemen willen oplossen, we 'de fundamentele waarden die aan onze beschaving ten grondslag liggen moeten veranderen'. Het is opmerkelijk dat zowel de mainstreammilieubeweging, door Naess wel aangeduid als *shallow environmentalism*, als de radicale milieubeweging zich door hem geïnspireerd weet.

Om het milieudenken van Arne Naess te begrijpen, is het belangrijk je rekenschap te geven van de sterke band die Naess had met wat hij *de vrije natuur* noemde, dat deel van de natuur dat nog zo min mogelijk is veranderd door menselijk ingrijpen. Als klein jongetje al had de Noor de wens om in een huis op een berg te wonen. In 1937 bouwde hij een berghut op 1608 meter hoogte op de Hardangerviddahoogvlakte. De hut kreeg de naam *Tvergastein, de gekruiste stenen*, vanwege de overvloed aan kwartshoudend gesteente rondom de plek. Als je alle perioden bij elkaar optelt die Naess in de hut heeft doorgebracht, dan is hij hier meer dan twaalf jaar van zijn leven geweest; een aantal van zijn belangrijkste werken zijn hier geschreven. Het is ook hier dat hij zijn persoonlijke milieufilosofie ontwikkelde, door hem *Ecosofie T* genoemd, naar *Tvergastein*. Naess moedigde iedereen aan een eigen levensfilosofie te doordenken en te articuleren.

Het is in Tvergastein dat ik in juni 1995, samen met Karin van der Molen en Pat van Boeckel, de film *De Roep van de Berg* opneem². Tijdens het interview, dat zich over vijf dagen uitstrekte, vertelde Naess ons een verhaal, dat goed illustreert hoe hij in het leven stond. Een keer zat hij in zijn berghut aan een tafel, voor een microscoop. Als amateur-chemicus had hij twee druppels van verschillende vloeistoffen op een

microscopglaasje bij elkaar gebracht en hij wilde observeren hoe ze met elkaar een scheikundige reactie aan zouden gaan. Naast hem, op dezelfde tafel, scharrelde een lemming rond. Toevallig sprong er een vlo uit de pels van het kleine knaagdier en ongelukkigerwijs belandde die middenin het vloeistoffenmengsel op het glaasje. De vlo kon zich niet meer losmaken, en ook Naess kon niets doen om hem te redden. Via de microscooplenzen was hij getuige van de tienminutenlange doodstrijd; het is een indringende ervaring. In die doodstrijd van het insect herkende Naess iets van hemzelf, als mens: 'Een vlo heeft zes ledematen, en ieder daarvan deed dingen die wij als mensen ook doen wanneer we pijn lijden.' Voor hem was het een voorbeeld van wat hij *brede vereenzelviging* noemt: je ziet jezelf terug in een ander levend wezen – ook al zijn de onderlinge verschillen immens. Deze vereenzelviging vond hij daarom zo belangrijk, omdat dit gevoel van verbondenheid een mens er eerder toe brengt zich voor andere levende wezens in te zetten.

Om dit gezichtspunt op een andere manier concreet te maken, gaf Naess vaak het voorbeeld van een Samische activist die zich eind de jaren zeventig verzette tegen de aanleg van een stuwdam in de Altarivier in Noord-Noorwegen. De Samen zijn een inheems volk in Noord-Scandinavië en de Alta loopt door één van hun rendiergraasgebieden. De man verklaarde dat de bouw van een dam voor hem zo iets was als het afhakken van zijn arm. Die rivier, zei hij, was net zozeer deel van hem – van wie hij was – als een van zijn ledematen. In de termen van Naess: omdat hij zichzelf in de rivier *herkende*, wilde hij hem beschermen. Om die reden was hij bereid bij min dertig graden in een geweldloze blokkade te zitten die tot doel had de bulldozers tegen te houden; zonder succes overigens, de dam is er uiteindelijk gekomen.

De meeste westerse mensen ontberen een dergelijk gevoel van diepe verbondenheid met de natuur. Het feit dat we die intieme relatie met onze levende omgeving missen, is wellicht een van de onderliggende oorzaken voor het feit dat wat er op dit moment met de natuur gebeurt veel mensen niet echt raakt. Het lijkt bepaald niet eenvoudig die grondhouding weer te ontwikkelen. Als we een gevoel van vereenzelviging met de natuur willen ontwikkelen, doen we er volgens Naess goed aan om opnieuw te leren kijken.

In het licht van de ecologische crisis pleitte Naess ervoor dat de natuur- en milieubeweging het roer radicaal om zou gooien en het gebiedende vingertje achterwege zou laten. In filosofische termen wil hij de aandacht verleggen van *ethiek* naar *esthetiek*. Daarbij was hij geïnspireerd door het onderscheid dat de Verlichtingsfilosoof Kant maakte tussen *morele handelingen* en *mooie handelingen*. Een morele handeling doe je omdat een morele wet of ethisch inzicht voorschrijft dat je zo moet handelen. Je doet het, maar eigenlijk gaat het tegen je geneigdheid in. Het is niet wat je wilt doen, en schoorvoetend doe je het dan maar. Een mooie handeling, in contrast daarmee, beoogt weliswaar precies hetzelfde (dat je doet wat volgens het ethische inzicht juist is), maar je doet het niet omdat iemand je zegt dat je dat moet doen. Je doet het omdat een stem vanbinnen je zegt dat je het wilt doen. Je doet het met andere woorden niet met tegenzin, maar als een vanzelfsprekendheid. De Noorse filosoof meende dat een verschuiving van het opgeheven vingertje naar het stimuleren van een gevoel van verbondenheid, van herkenning van jezelf in de grootsheid van natuur, de richting is waarin we moeten gaan. Op de lange duur, daar was hij van overtuigd, zou dit dieper beklijven en ook meer effect sorteren.

Het verlangen om schone handelingen te verrichten is iets dat we op jonge leeftijd kunnen leren. Volgens Naess moeten we misschien herleren hoe het was om als kind de wereld tegemoet te treden. 'Kinderen zijn meer spontaan in de zin dat reflectie en een conventionele kijk op dingen nog niet zo'n grote rol spelen. Wanneer we in

staat zouden zijn een beetje meer zoals kinderen te zien, zouden we daar veel baat bij hebben. Het is evenwel erg om opnieuw te kruipen in die innerlijke beleving van kinderen.'

Naess – zelf een getalenteerd pianist – wilde dat de esthetische dimensie meer ruimte krijgt. In een wereld waarin we – zittend voor onze beeldschermen – steeds vaker *tweedehands*- in plaats van directe ervaringen opdoen, waarin we veel dingen eigenlijk alleen nog van *horen zeggen* weten, kan het geen kwaad de natuur rechtstreeks tegemoet te treden. Dan zien we misschien ook dat de natuur niet altijd mooi en pittoresk is, maar ook een gevaarlijke en duistere kant heeft; een kant die ontzag inboezemt. Wie zich zowel met zijn verstand als met zijn hart rekenschap probeert te geven van die eindeloze lagen (die we nooit helemaal zullen kunnen bevatten), wordt vaak overvallen door een gevoel van eerbied en ontzag. Een bekende uitspraak van Naess is in dit verband: 'Hoe kleiner we ons voelen in verhouding tot de berg, hoe meer we deelnemen in zijn grootsheid.'

Het belang van Naess voor de milieubeweging kan moeilijk overschat worden. Gematigde zowel als radicale milieuactivisten zijn door zijn werk geïnspireerd. Overigens benadrukte Naess zelf dat hij liever sprak over *aanhangers van de diepe-ecologiebeweging* dan van *diepe* of *ondiepe* ecologen, omdat een dergelijke indeling in categorieën de suggestie zou wekken dat de ene groep op een hoger moreel voetstuk staat dan de andere. Om die reden is hij minder nadruk gaan leggen op het zogeheten *biosferisch gelijkheidsdenken*, de idee dat alle natuurlijke soorten evenveel waarde hebben, en is hij meer de intrinsieke waarde, de eigenwaarde (in het Noors: *egenverdi*) van iedere soort gaan benadrukken. Een eigenwaarde of bestaansrecht los van het gebruiksnuut dat het dier, de plant of het landschap voor ons heeft. Ook al hebben de meesten van ons nog nooit een pinguïn in het wild gezien, toch kunnen we ervoor pleiten dat ze daar op de Zuidpool kunnen blijven.

Critici van deep ecology hebben de beweging misantropie verweten, een houding van *antimens*-zijn. Sommigen van hen, waaronder Luc Ferry, praktiseren daarbij een vorm van wat je zou kunnen noemen *guilt by association*. Het zo centraal stellen van de natuur (het *biocentrisme*) neigt in hun ogen naar een vorm van bloed-en-bodemdenken dat de Nazi's ook al aanhingen.³ De beschuldiging van ecofascisme is dan gauw gemaakt. Naess en andere denkers binnen de diepe-ecologiebeweging benadrukken echter dat zij geenszins tegen de mens gekeerd zijn. Wel keren zij zich tegen een in hun ogen doorgeslagen humanisme. Zoals filosoof Bill Devall het in *De Roep van de Berg* zegt:

Het probleem van het humanisme is, denk ik, haar arrogantie en overmoed. Zeggen dat mensen superieur zijn aan of gescheiden zijn van de natuur is de wetten van de ecologie tarten of ontkennen. De mensheid is van een natuurlijke wereld overgegaan naar een culturele wereld. Maar zeggen dat het ons lot is om een systeem te beheersen dat groter is dan onszelf, is de mensheid zien als een soort god op aarde.

De diepe-ecologiebeweging ziet de mens als een wezen met unieke en zeer speciale kwaliteiten. Niets in deze beweging is tegen de mens. Er is niets dat de mens denigreert, noch als individu, noch als gemeenschap of soort.

En de Zweedse linguïste en milieufilosofe Helena Norberg-Hodge vult hem als volgt aan:

Door mededogen te tonen met de levende wereld, tonen we natuurlijk ook mededogen met mensen. Als ik zou moeten kiezen om een insect of een slang

op te offeren om een mensenleven te redden, zou ik dat doen. Maar daarmee zeg ik niet dat een slang fundamenteel minder belangrijk is dan een mens. Maar ik denk dat het normaal is dat we meer verwantschap voelen met mensen. Ik meen dat het zeer belangrijk is een zeer duidelijke analyse uit te werken die stelt dat we net zo bezorgd zijn om het welzijn van de mens als om het welzijn van de aarde. Want dat is hetzelfde! Het hangt samen.

Naast zijn oog voor de eigenwaarde van ieder natuurlijk wezen, zijn nadruk op het ontwikkelen van *schone handelingen*, wil ik tenslotte zijn slogan noemen van een leven, *eenvoudig wat betreft middelen, maar rijk in doelen*. Naess liet als geen ander zien dat een leven dat zo veel mogelijk in overeenstemming is met ecologische grondbeginselen weliswaar materieel sober is, maar vanuit existentieel oogpunt heel diep en rijk kan zijn.

Diepe ecologie wordt nog wel eens gezien als een luxepreoccupatie van economisch welgestelde mensen in het Westen, en daarom niet relevant voor mensen in de zogeheten Derde Wereld, wier dagelijkse zorgen op een veel elementairder overlevingsniveau liggen. Om die reden is het des te opmerkelijker dat Vandana Shiva in *De Roep van de Berg* onomwonden stelt:

De oplossingen van de diepe ecologie zijn de enige betrouwbare oplossingen om te verzekeren dat elke persoon op deze planeet voldoende voedsel, genoeg water en een geschikt onderkomen heeft. Maar ook waardigheid en een culturele betekenis in het leven. Als we niet zo leven dat we genoeg plaats laten voor andere soorten, dan zullen de meeste mensen vroeg of laat ook het bestaansrecht geweigerd worden. Een systeem dat de intrinsieke waarde van andere soorten ontkent, ontkent tachtig procent van het mensdom, en hun recht op een waardig voortbestaan en een waardig leven. Het beweert dat het de armoedeproblemen oplost, maar het is eigenlijk de oorzaak van armoede. De *enige* echte oplossing voor de armoede is het omarmen van het recht op leven, van alle mensen en alle soorten.

Bio

Jan van Boeckel is cultureel antropoloog, kunstenaar en filmmaker. In 1997 maakte hij de film *The Call of the Mountain. Arne Naess and the Deep Ecology Movement*. Momenteel doet hij een promotieonderzoek aan de Universiteit van Kunst en Design in Helsinki naar de pedagogische grondslagen van kunstgerichte natuureducatie (www.naturearteducation.org).

Noten

- (1) Arne Naess, *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy* ("Økologi, Samfunn og Livsstil"), vertaald door David Rothenberg. Cambridge University Press (1989)
- (2) *De Roep van de Berg* ("The Call of the Mountain. Arne Naess and the Deep Ecology Movement"). Film van ReRun Producties, Amsterdam, 1997. www.rerunproducties.nl. Vertaling van het script gerealiseerd door studenten van de Katholieke Hogeschool Leuven, departement Economisch Hoger Onderwijs, onder begeleiding van Rudy Dhont. Via Aardewerk (www.aardewerk.be) kan men een kopie van de film opvragen (stort daarvoor 7,5 euro op rek. 001-3204413-94 van Aardewerk met vermelding 'film Naess').
- (3) Luc Ferry, *The New Ecological Order* ("Le nouvel ordre ecologique"), University of Chicago Press (1992), 1995.